Eleonora Gonda-Soroczyńska

Przemiany w krajobrazie wsi wywołane ekspansją techniki na tereny podmiejskie i popegeerowskie

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 9/2, 71-77

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

ACTA SCIENTIARUM POLONORUM

Acta Sci. Pol., Administratio Locorum 9(2) 2010, 71–78

PRZEMIANY W KRAJOBRAZIE WSI WYWOŁANE EKSPANSJĄ TECHNIKI NA TERENY PODMIEJSKIE I POPEGEEROWSKIE

Eleonora Gonda-Soroczyńska

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Streszczenie. Nowe technologie, nowoczesną technikę na terenach wiejskich, przemiany w krajobrazie wsi i terenów podmiejskich obserwuje się w całym kraju. Wiążą się one także z transformacją obszarów rolnych. Celem opracowania było zwrócenie uwagi na przemiany krajobrazu wiejskiego i podmiejskiego, które wywołała zmiana stosunków społeczno-gospodarczych (przekształcenie mienia popegerowskiego) oraz wprowadzanie wielkopowierzchniowych upraw (m.in. wierzby energetycznej), a także wykorzystywanie nowoczesnych maszyn i sprzętu w produkcji rolniczej (np. kombajnów, pras do słomy) i w produkcji pozarolniczej (np. peleciarek, rozdrabniaczy gałęzi itp.). Wraz z gospodarką rynkową większość państwowych gospodarstw rolnych zbankrutowała, a ich majątek został przejęty przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, spółki pracownicze lub sprzedany indywidualnym rolnikom. Aktualnie obserwujemy krajobrazowe konsekwencje tych przemian. Nowe technologie, nowoczesna technika, nowe wielkopowierzchniowe uprawy nie zawsze korzystnie wpływają na krajobraz wiejski. Zatraca on swój dotychczasowy charakter. Powinniśmy dbać o prawidłowe kształtowanie przestrzeni dla potrzeb człowieka, również z myślą o przyszłych pokoleniach.

Słowa kluczowe: krajobraz wiejski, technika rolnicza, kultura rolna, transformacja obszarów rolnych

WSTĘP

Krajobraz porównać można do księgi, w której zapisane są dzieje okolicy i jej czas obecny. W księdze tej odczytać można różne słowa, znaki alfabetu, zdarzenia. Część z nich stworzyła natura (góry, morza, rzeki, drzewa, kamienie), inne człowiek (drogi, domy, mosty), a jeszcze inne człowiek wspólnie z naturą (pola uprawne, sady, ogrody, miedze, młynówki). Krajobraz czytamy jak książkę. Jednak tej umie-

Adres do korespondencji – Corresponding author: Eleonora Gonda-Soroczyńska, Katedra Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, ul. Grunwaldzka 53, 50-357 Wrocław, e-mail: eleonora.gonda-soroczynska@up.wroc.pl

jętności trzeba się nauczyć. Pozwala ona czerpać wiedzę z tego źródła, wiedzę o naszej „małej ojczyźnie", o nas samych, o bliższym i dalszym otoczeniu. By z niej móc skorzystać, trzeba umieć oglądać, rozumieć, odczuwać, czytać krajobraz.

Krajobraz wiejski jest zawsze połączeniem natury z dziełem rąk ludzkich. Nie łatwo jest wskazać autora krajobrazowego piękna. Brak umiejętności oceny krajobrazu prowadzić może do jego zniszczenia. W krajobrazie wsi, zwłaszcza w ostatnich kilkunastu latach, obserwuje się przemiany, które wywołała (i nadal wywołuje) ekspansja techniki na tereny podmiejskie i popegerowskie.

Celem opracowania było zwrócenie uwagi na przemiany krajobrazu wiejskiego, które spowodowała zmiana stosunków społeczno-gospodarczych (przekształcenie mienia popegerowskiego) oraz wprowadzanie wielkopowierzchniowych upraw (m.in. wierzby energetycznej), a także wykorzystywanie nowoczesnych maszyn i sprzętu w produkcji rolniczej (kombajnów, pras do słomy) i pozarolniczej (peleciarek, rozdrabniaczy gałęzi itp.)

Współcześnie ekspansja techniki, rozumiana jako rozszerzenie wpływu na nowe terytoria, rozprzestrzenianie się osiągnięć technicznych na tereny podmiejskie, wiejskie, w tym popegeerowskie, stanowiące w latach 1945–1991 duże gospodarstwa rolne, których właścicielem było państwo, widoczna jest w całym kraju. Technika na terenach wiejskich funkcjonowała od zawsze. Różna była tylko jej forma. Aktualnie należy zwrócić uwagę na nowe technologie i nowoczesną technikę stosowaną w produkcji rolniczej eliminującą jednocześnie liczbę osób zatrudnionych.

Ekspansja techniki na wieś, na tereny podmiejskie, wynika także z transformacji obszarów rolnych. Ta z kolei spowodowała i nadal wpływa na przemiany w krajobrazie wsi, kształtowanym przez kulturę rolną. Przemiany te wynikają z kilku aspektów, m.in. społecznych, socjalnych, z pojawienia się nowego rodzaju upraw, nowych surowców, zwłaszcza pochodzenia roślinnego, nowych maszyn i urządzeń. W państwowych gospodarstwach rolnych, zwłaszcza pod koniec lat dziewięćdziesiątych XX w., stosunkowo często występowała niska efektywność pracy, a w wielu przypadkach bardzo złe zarządzanie. Było to przyczyną niewielkiej produktywności i deficytu, który pokrywano z dotacji państwowych. Wraz z pojawieniem się gospodarki rynkowej większość pegeerów zbankrutowało, a ich majątek przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (obecnie Agencja Nieruchomości Rolnych), spółki pracownicze lub sprzedano go indywidualnym rolnikom. Te zmiany własnościowe istotnie wpłynęły na przemiany w krajobrazie wsi i terenów podmiejskich. Aktualnie obserwujemy ich krajobrazowe konsekwencje. Dotyczą one także kultury i uwarunkowań społeczno-ekonomicznych.

PRZEMIANY W KRAJOBRAZIE WSI W WYNIKU ADAPTACJI OPUSZCZONYCH OBIEKTÓW

Technika, jej rozwój, nie zawsze korzystnie wpływa na krajobraz wiejski i architekturę wsi, ze względu na stan ich zachowania i prawidłową ochronę. Na wsi polskiej nadal mamy do czynienia z opuszczonymi obiektami, które ulegają stałej degradacji.

Na szczególną uwagę zasługują założenia folwarczne będące świadectwem wielowiekowych tradycji i wysokiej kultury regionu. Po II wojnie światowej dysponowały nimi przede wszystkim państwowe gospodarstwa rolne. Wskutek trudnej sytuacji gospodarczej, w wyniku przemian ustrojowych, niezagospodarowane ulegają ciągłemu niszczeniu. Zespoły te powinny i mogłyby być dźwignią rozwoju lokalnego. Należałoby zastanowić się nad ich prawidłowym zaadaptowaniem, by uchronić przed całkowitym zniszczeniem. Dobrą podpowiedzią mogą być obiekty już odrestaurowane i przeznaczone np. na zespoły turystyczno-wypoczynkowo-rehabilitacyjne. Jako dobre przykłady wymienię „Sebastianeum Silesiacum" w Kamieniu Śląskim, zwane „szmaragdem ziemi opolskiej", centra handlowe np. niemieckie Centrum Handlowe Bernstedt koło Poczdamu, centra opieki paliatywnej, np. Stare Siołkowice w woj. opolskim, muzea wiejskie, których wzorem godnym naśladowania może być Muzeum Wsi Markowa położone 15 km od Rzeszowa, ekskluzywne hotele np. Krasków w woj. dolnośląskim, motele np. Chobielin w gminie Szubin (powiat Nakło), zakłady przetwórcze np. gorzelnia w Wierzbięcinie (gmina Nowogard) w woj. zachodniopomorskim, hodowlane zakłady doświadczalne np. Zakład Doświadczalny Hodowli Tarpana w Stadninie koni w Racocie koło Kościana w woj. wielkopolskim itd.

Niektóre obiekty popegeerowskie mogłyby być również zaadaptowane na: zespoły opieki społecznej, różnego typu obiekty rekreacyjne, sportowe, galerie sztuki, domy kultury itd. To one winny stanowić ważny czynnik aktywizacji wsi pobudzający lokalne inicjatywy. Tworzyłyby nowe miejsca pracy dla ludności danej miejscowości lub najbliższych okolic. Dzięki nim tereny wiejskie stają się atrakcyjne, zwłaszcza turystycznie. Zaadaptowane zespoły folwarczne, zwłaszcza na cele sportowo-rekreacyjne, pośrednio stwarzają możliwość zachowania rolniczego charakteru wsi i wykorzystania ich potencjału. Mogą korzystnie wpływać na poprawę środowiska naturalnego, na przemiany krajobrazu wsi. Schematy funkcjonalne poszczególnych ośrodków znakomicie wpisują się w układy przestrzenne zespołów folwarcznych i dają możliwość przywracania tym zabytkom ich pierwotnej formy, a często i funkcji. To w wymienionych zespołach również obserwujemy wpływ techniki decydujący o ich standardzie.

Nowoczesna technika, nowe technologie, które pojawiły się na wsi bezpośrednio lub pośrednio, wpłynęły także w określonym stopniu na zmiany w zabudowie, w użytkowaniu terenów i w otaczającej przestrzeni. Technika kształtuje przestrzeń na potrzeby człowieka, ku jego zadowoleniu. Przestrzeń powinna być przekształcana harmonijnie, zgodnie z zasadami ochrony przyrody i środowiska naturalnego.

MASZYNY ROLNICZE NOWEJ GENERACJI A KRAJOBRAZ WIEJSKI

Rozwój nowych technologii w produkcji rolniczej w znaczący sposób spowodował przemiany krajobrazowe w ogóle. Widoczne są one także na terenach wiejskich i podmiejskich. Mają one również bezpośredni związek z pojawieniem się nowej generacji maszyn jak np. ziemniaczanych czy buraczanych kombajnów, zbożowych pras do słomy – belownic, deszczowni, karczowników-frezarek do pni, przesadzarek drzew, brykieciarek, peleciarek do słomy, trocin, wierzby energetycznej. Te najnow-

szej generacji maszyny rolnicze spowodowały zmiany w dotychczasowym krajobrazie wsi polskiej, który uległ pewnym przeobrażeniom. Jest on nieco odmienny od dotychczasowego [Borcz 1999].

Ważnym elementem polityki ekologicznej jest wręcz przemysłowe odzyskiwanie dotychczas niewykorzystywanych odpadów drzewnych, dzięki zastosowaniu wielu maszyn specjalistycznych nowej generacji jak np. rębaków, rozdrabniaczy, rozwłókniaczy, szarpaków itp.

W polskim krajobrazie wsi, miast, terenów podmiejskich, zwłaszcza przy ciągach komunikacyjnych w okresie jesiennym i wiosennym, wielkim problemem są składowiska poobcinanych gałęzi. Powodują niekorzystną dysharmonię krajobrazu danego terenu. Wręcz go szpecą. Powstaje ponadto problem ich składowania, transportowania. Brak jest niejednokrotnie metod i środków na ich usunięcie. Dlatego też często wywozi się je na wysypiska śmieci.

Dzięki nowym możliwościom technicznym, najnowszej generacji maszynom specjalistycznym, wszelkie odpady drzewne mogą być wykorzystane z dwojakim pożytkiem: porządkują teren, wprowadzając ład w otaczającym nas krajobrazie, wpływając korzystnie na jego charakter oraz mogą być zastosowane jako paliwo ekologiczne.

Zadaniem naszego i przyszłych pokoleń powinno być dalsze poszukiwanie, konstruowanie nowych maszyn. W dobie kryzysu energetycznego dzięki nim można byłoby pozyskiwać coraz to nowe surowce energetyczne pochodzenia roślinnego. One również wpłyną na ekologię i przemiany w krajobrazie wiejskim i podmiejskim.

WIERZBA ENERGETYCZNA – NOWY SUROWIEC POCHODZENIA ROŚLINNEGO

Na polskiej wsi w okresie przemian społeczno-politycznych obserwuje się także nowe surowce energetyczne, zwłaszcza pochodzenia roślinnego. Są to surowce przede wszystkim ekologiczne [Gonda-Soroczyńska 2004], które wymuszają wprowadzanie nowych rodzajów produkcji, nowych technologii np. dotyczących biopaliw czy też odzyskiwania materiałów z odpadów pochodzenia roślinnego.

Temat wykorzystywania nowych surowców energetycznych pochodzenia roślinnego jest od dłuższego czasu zagadnieniem szeroko dyskutowanym i stopniowo wdrażanym w życie [Kisielewski i in. 2004]. Jest zgodny z postulatami Unii Europejskiej dotyczącymi biopaliw, które do 2010 r. stanowić mają 5,75% całkowitego udziału w rynku paliwowym [ECOVAST 1996]. Nowe rośliny powodują i powodować będą na większą skalę przemiany w krajobrazie wsi i terenów podmiejskich oraz w ekologii krajobrazu [Richling i in. 1996].

Jednym z nowych surowców pochodzenia roślinnego, tzw. surowców ekologicznych, które zmieniają krajobraz na terenach wiejskich i podmiejskich, jest wierzba energetyczna. Areał przez nią zajmowany z roku na rok wzrasta.

O surowcach ekologicznych powinniśmy myśleć nie tylko w skali „mikro", ale także w skali „makro", mając na uwadze tzw. duże jednostki energetyczne. Problematyka energetyki odnawialnej powinna uwzględniać jednocześnie ogromne

zapotrzebowanie społeczne i ekonomiczne, zwłaszcza na terenach popegeerowskich. Wykorzystując surowce ekologiczne, w tym odpady drewna, obniżamy koszty nośnika energii, tworząc nowe miejsca pracy np. dla byłych pracowników PGR-ów i zmniejszamy bezrobocie. Jednocześnie pomagamy środowisku naturalnemu, działamy zgodnie z zasadami ochrony środowiska, dbamy o jego walory krajobrazowe, dokonujemy korzystnych przemian krajobrazowych [Żarska 2003, Ratyńska 2002,].

Problematyka energetyki odnawialnej ma ścisły związek z techniką, jej rozwojem, zwłaszcza na wsi. Stanowi (lub stanowić będzie w najbliższej przyszłości) istotny element krajobrazu wsi będący novum względem dotychczas tam spotykanego [Cymermann i in. 1992]. Może także stanowić nowe ogniwo między klasycznym rolnictwem i gospodarką leśną.

Zaopatrzenie w surowiec opałowy pochodzenia roślinnego, specjalnie genetycznie zmodyfikowanych roślin, np. wierzby energetycznej, malwy itd. w produkcji na większą skalę, wręcz produkcji przemysłowej, może prowokować wśród ludności terenów wiejskich i podmiejskich nowy tok myślenia w sferze produkcji jako takiej. Jednakowoż niezbędne jest tu przeznaczenie pod uprawy dużych, scalonych areałów, by można było mówić o zadawalających efektach ekonomicznych i pozyskiwaniu surowca ekologicznego rozumianego jako strumień masy. Konieczna jest właściwa skala całego przedsięwzięcia (makro). To ona zadecydować może o wielkich przemianach w krajobrazie wsi.

Wierzba energetyczna w skali „makro", którą zainteresowanie obserwujemy w różnych działach gospodarki narodowej, postrzegana może być docelowo jako nowy istotny element krajobrazu wsi. Uruchomienie jej produkcji na skalę przemysłową spowoduje ogromne zmiany przestrzenne, krajobrazowe, transportowe, komunikacyjne, infrastrukturalne, społeczne. Te ostatnie będą bardzo ważne, zwłaszcza dla osób bezrobotnych z terenów popegeerowskich.

Przemiany te będą zgodne z ogólnoświatowymi trendami, tendencjami produkowania energii ze źródeł odnawialnych niepowodujących zanieczyszczenia środowiska naturalnego. Zmiany te mogą stanowić niepowtarzalną szansę także dla rolników, którzy porzucili pracę na roli, poszukując zatrudnienia w mieście, dla byłych pracowników państwowych gospodarstw rolnych, którzy przeważającą część życia spędzili na wsi jako najemni pracownicy, a którzy bez własnych środków mogliby na korzystnych warunkach wydzierżawić ziemię, zaadaptować pustostany po pegeerach, które przez kolejne lata nieużytkowane popadną w całkowitą ruinę.

Rolnicy ci musieliby uzyskać korzystne niskooprocentowane kredyty. Ludzie ci zostali pozbawieni wszystkiego: pracy, środków do życia, jakichkolwiek perspektyw. Ze względu na nich należałoby uruchomić specjalne programy rządowe, pomóc w zaadaptowaniu obiektów po pegeerach.

Plantacje wierzby energetycznej w kategoriach ekonomicznych można uznać za wielką szansę polskiego rolnictwa, energetyki, biznesu (możliwości wytwarzania ciepła taniej niż z węgla, ropy czy gazu). Przeciętna żywotność plantacji wynosi ok. 30 lat, dlatego też można je uznać za stały element krajobrazu wsi. Plantacja w poszczególnych okresach istnienia różnie się prezentuje. Inaczej wygląda jednoroczna „Salix Viminalis" – równa lub trochę wyższa od człowieka, 2-letnia (5–6 m wysokości), 4-letnia (6 m wysokości). Przyrost drewna jest niezwykle wysoki,

tj. 14-krotnie większy niż rosnącego lasu. Na dużych plantacjach (ok. kilkadziesiąt ha) niezbędny jest specjalistyczny kombajn zbierająco-rozdrabniający. Jest to maszyna, której dotychczas nie spotykaliśmy w krajobrazie polskiej wsi.

Wierzba energetyczna wykazuje nadto umiarkowane wymagania glebowe. Pod jej uprawę można wykorzystać także bezużyteczne łąki, pastwiska, które przed jej nasadzeniem należy zaorać i odchwaścić. Do tych prac stosuje się specjalistyczny sprzęt przygotowujący teren pod plantacje. Niezbędne będą też w wielu przypadkach urządzenia do zrywkowego karczowania krzewów i drobnych drzew.

Wierzba energetyczna toleruje dobrze tereny wilgotne, dlatego pod jej uprawę można wykorzystać również tereny zalewane przez rzeki. To także dodatkowa korzyść z zagospodarowywania przestrzeni ryzykownej dla tradycyjnego rolnictwa. Rolnicy będą ponadto produkować zupełnie nowy surowiec, który nie zanieczyszcza środowiska, a wręcz przeciwnie, duże nasadzenia powodują oczyszczanie skażonych terenów.

Wszystkie te zmiany mogą okazać się bardzo korzystne dla polskiego rolnictwa. W kontekście możliwości zagospodarowania pod wierzbę energetyczną ogromnych areałów gruntów, także nieużytków, gruntów słabych i dobrych, ważne jest to, iż rolnicy nie będą mieli dodatkowych problemów związanych z jej zbytem (co obserwuje się w przypadku zbytu płodów rolnych).

PODSUMOWANIE

Rozważając przedstawioną problematykę, należy stwierdzić, iż nowe technologie na terenach wiejskich, w tym popegeerowskich i podmiejskich, stosunkowo mocno wpłynęły na przemiany w ich krajobrazie. Nasuwa się jednocześnie dodatkowe pytanie, czy intensyfikacja gospodarki rolnej rozpowszechniającej m.in. uprawę wierzby energetycznej, malwy energetycznej, wprowadzanie nowych maszyn, urządzeń, nowych obiektów, adaptacja starych, zrujnowanych zabudowań nie spowoduje zagrożeń dla krajobrazu wiejskiego? Należałoby zadać nadto pytanie, jak stan ten wpłynie na krajobraz wiejski kształtowany przede wszystkim przez kulturę rolną, jak postrzegane będą plantacje wierzby energetycznej? Czy urozmaicą i uatrakcyjnią dotychczasowy krajobraz rolniczy, czy stworzą swoistą monotonię?

Należy dbać o krajobraz wiejski, niekiedy wręcz go ratować poprzez działania zmierzające do jak największego różnicowania upraw, minimalizowania wycinki drzew i krzewów, ograniczania likwidacji miedz, ograniczania likwidacji małych zbiorników wodnych, dróg polnych, pasów wiatrochronnych [Borcz 1999]. Właśnie te elementy decydują o identyfikacji krajobrazu wiejskiego. To one w aspekcie warunków ekologicznych powodują specyficzne zróżnicowanie.

Krajobrazu, w tym też krajobrazu wiejskiego, podmiejskiego, nie można traktować jako zwartej całości, lecz należy rozpatrywać poszczególne jego fragmenty, tj. widoki. Krajobraz wiejski kształtowany jest przez kulturę rolną. Jaka kultura, taki krajobraz. Nowoczesna technika nie może zniszczyć tego, co najcenniejsze. Winniśmy dbać o wiejski krajobraz, w tym także zdewastowany (np. hałdy, wysypiska, wyrobiska pokopalniane).

Wraz z intensywnym rozwojem nowych upraw ekologicznych pojawi się w Polsce nowy typ krajobrazu o charakterze wielkopowierzchniowym. Fakt ten może spowodować jednak zachwianie równowagi poszczególnych ekosystemów. Powinniśmy dbać o prawidłowe kształtowanie przestrzeni dla potrzeb człowieka, z myślą o przyszłych pokoleniach, dbać o krajobraz i jego prawidłowe kształtowanie.

PIŚMIENNICTWO

Borcz Z., 1999. Krajobraz nizinnych wsi dolnośląskich. Wydawnictwo AR we Wrocławiu, Wrocław.

Cymermann R., Falkowski J., Hopfer A., 1992. Krajobrazy wiejskie. Wydawnictwo ART w Olsztynie, Olsztyn.

Gonda-Soroczyńska E., 2004. Wpływ rozwoju techniki na zmiany w architekturze krajobrazu wsi. Architektura Krajobrazu 1–2, 50–56.

Kisielewski T., Wojtas A., 2004. Polska i wieś na drodze do Unii Europejskiej. Wydawnictwo AB, Bydgoszcz.

ECOVAST – Europejski Ruch Odnowy Wsi i Małych Miast, 1996. Materiały pt: Strategia dla wiejskiej Europy.

Ratyńska H., 2002. Ekologia, ochrona i kształtowanie krajobrazu. Wydawnictwo AB, Bydgoszcz.

Richling A., Solon J., 1996. Ekologia krajobrazu. PWN, Warszawa.

Żarska B., 2003. Ochrona krajobrazu. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

TRANSFORMATIONS IN COUNTRY LANDSCAPE CALLED WITH THE EXPANSION OF THE TECHNIQUE INTO SUBURBAN AND FORMER STATE-OWNED FARM LANDS

Abstract. New technologies, modern technique on rural terrains, transformations in landscape of villages and suburban grounds is observed all over the country. They are also connected with transformation of agricultural areas. The aim of present elaboration was to pay attention on changes in landscape of rural and suburban area, caused by social-domestic relation changes (transformation of former possessions of a state farm) as well as introduction of large-surface cultivations (between other things the energetic willows), and also utilization of modern machines and equipment in agricultural production (e.g. combine harvesters, straw baling presses) and in outside agricultural production (e.g. briquetting machines, branch crushers and all that). Majority of state-owned agricultural farms together with market economy became insolvent and their property has been adopted by Agricultural Property Agency of Treasury, labor partnerships or sold to individual farmers. At this moment of time we observe the landscape consequences of these transformations. New technologies, modern technique, new large-surface cultivations not always have an advantageous effect on rural landscape. It lost its hitherto existing character. We should take care for correct forming of area for man needs also with ideas for the benefit of future generations.

Key words: the country landscape, agricultural techniąue, agrarian culture, transformation of agrarian areas

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 18.02.2009